

Prof. Dr. Ekrem Sarıkçıoğlu

Historia e feve

(prej fillimit deri sot)

Nga turqishtja:
Dr. Qani Nesimi

Titulli origjinal:
Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi

Botoi: Logos-A, Shkup – 2007

FRAKSIONET E PAVARURA KISHTARE

Në shtetet perëndimore, sikur kishat e përhapuar katolike, ortodokse dhe protestante dhe si reaksion ndaj fraksioneve kryesore të krishterimit, me komentimet e tyre të llojllojshme për problemet fetare, janë formuar fraksione dhe komunitete të reja. Dallimet mes tyre në disa raste bazohen në komentimet e tyre në lidhje me dogmatikën e në disa raste me adhurimin e tyre. Ata kanë dalë në shesh me bindjen që të kthehen në jetën e pastër të komunitetit në periudhën e parë. Ata janë në marrëdhënie me bashkimin e kishave botërore, apo janë rryma të përshtatshme për marrëdhënie me ta. Për ta përdoret termi “kishë”, i cili në vete ngërthen kuptimin fraksion dhe komunitet në islam. Kishat e reja emrat e tyre i marrin o prej emrit të themeluesit, o prej temave kryesore mbi të cilat përqendrohen. Për rritjen dhe për forcimin e komuniteteve të vogla i jepet një rëndësi e veçantë propagandës dhe misionerizmit.

1. Baptistët

Këta janë vazhdë e puritanistëve anglezë. Biblën e vlerësojnë si themel të besimit dhe të jetës së tyre. Në fund të shek. XVI komunitetin e tyre e kanë llogaritur të pavarur nga kisha shtetërore. Kështu që, në mesin e tyre është formuar një njësi me emrin “komuniteti i shenjtoreve”. Për shkak të përndjekjes dhe dhunës shtetërore disa anëtarë e kanë braktisur Anglinë. John Smyth, njëri prej udhëheqësve të komunitetit, më 1608, u vendos në Amsterdam. Këtu formoi bindjen se besimtarët e “komunitetit të shenjtoreve” duhet të pagëzohen në bazë të shembullit biblik, si një praktikë e Jezu Krishtit. Disa anëtarë të komunitetit u ndanë prej Smythit dhe nën udhëheqjen e Thomas Helwyit (1611-1612), përsëri shkuan në Angli. Për të mos u ngatëruar me menonitët, të cilët pagëzoheshin ngjashëm me ta, vetveten e quajtën “baptistë”, që ka kuptimin “të pagëzuarit”. Kjo lëvizje, gjatë kohës u përhap nëpër shtete të ndryshme të Europës dhe të Amerikës.

Themelin e jetës së komunitetit e përbëjnë adhurimet e të dielës. Nuk kanë ndonjë tekst definitiv që përcakton përmbajtjen e adhurimit. Esencën e predikimeve e përbëjnë përmbajtja dhe teksti i marrë nga Bibla. Thuhen këngë hyjnore.¹ Ceremonia e kungimit të shtunën bëhet një herë në muaj. Buka e thyer në ceremoni është bukë natyrore dhe anëtarët e komunitetit të rreshtuar të gjithë marrin nga një pjesë. Po ashtu pinë edhe prej gotës me alkool. Por këtë nuk e kuptojnë si një sakrament, por, vetëm si një përkujtim. Edhe gjatë javës organizojnë tubime të ndryshme. Pjesa e priftit që shërben në komunitet dhe harxhimet e tjera, realizohen nga vetë komuniteti. Anëtarët e komunitetit njëri-tjetrit e thërrasin “vëlla”. Organi më i lartë administrativ është kuvendi i komunitetit. Ai tubohet një herë në vit.

Sot është anëtare e kishave protestante. Krishtin e llogaritin si Bir të Zotit, shpëtimtar dhe zotëri të botës. Mbrojnë mendimin se pagëzimi nuk realizohet për fëmijët, por për të rriturit dhe se besimi dhe pagëzimi janë të pandara njëri nga tjetri. Parimin e ndarjes së kishës dhe të shtetit e pëlqejnë. Nuk njohin autoritetin e njeriut shpirtëror në kishë. Sipas supozimeve të vitit 1975, mendohet se në botë ka afër 35 milionë baptistë.²

2. Protestantët e lirë

Këta bazohen në lëvizjen e pietizmit. Paraqitja e parë e tyre në skenën historike shihet në grumbullimin përreth Robert Haldane (1764-1842) në Genf më 1816. Zyrtarisht në Francë dhe në Zvicër, janë formuar më 1849, kurse në Gjermani më 1854. Ata kanë për ideal rregullimin e komunitetit të tyre, sipas Dhiatës së Re. Çdo anëtar i komunitetit llogaritet edhe anëtar shpirtëror. Ceremonitë fetare i udhëheqin njerëzit e edukuar të komunitetit. Në komunitet më tepër

¹ Gunther Balders, “Der Bund Evangelisch-Freikirchlicher Gemeinden in Deutschland”, in: *Gliederd an Einm Leib*, Hrsg.: Hans-Motel, Konstanz 1975, f. 117 dhe në vazhdim.

² Reller, *Handuch Religiöse Gemeinschaften*, f. 27-45.

shërbejnë më të moshuarit. Ata nuk e refuzojnë pagëzimin e fëmijëve, vetëm se pagëzimin e të rriturve e preferojnë më tepër. Pagëzimin e bëjnë me larje (zhytje) në ujë. Në aspektin fetar dëshirojnë të jenë të pavarur nga populli dhe nga shteti. Besojnë se pavarësia e vërtetë vjen prej Zotit dhe fjalëve të Tij.³

Ata po ashtu posedojnë edhe njerëz të autorizuar për predikimin e njohurive fetare dhe për udhëheqjen e shërbesave fetare. Rregulli i komunitetit dallon në bazë të kushteve të vendit. Çdo komunitet ka një listë të komunitetit të tij, kusre harxhimet bëhen sipas nevojës së komunitetit. Me anëtarët e komuniteteve tjera bashkohen me njësimin e zemrës me ta. Në shtetet ku ata jetojnë janë formuar “Njësi komunitetesh të protestantëve të lirë”. Ajo është një lloj federacioni i komuniteteve lokale. Këto njësi të larta i vazhdojnë aktivitetet e tyre si mbrojtja e komuniteteve, hapja e shkollave verore, botimet e ndryshme dhe aktivitetet misionerike. Sipas supozimeve të vitit 1960 në botë ka patur afërsisht 300.000 anëtarë të tyre. Ata janë anëtarë të lidhjes së kishave protestante.⁴

3. Metodistët

Kjo lëvizje ka lindur në Angli në shek. XVIII. Në krye të themeluesve qëndrojnë John Wesley (1703-1791) dhe vëllai i tij Charles (1707-1788). Këta janë quajtur “metodistë” për shkak se u janë përkushtuar parimeve dhe kohës së adhurimit të anëtarëve të “klubit të shenjtorëve” në Universitetin e Oxfordit. Në fakt Wesley nuk kishte për qëllim që të formojë ndonjë komunitet të ri. Vetëm se, me anë të komentimeve të tij në të kuptuarit e fesë erdhi deri te formimi i një komuniteti të ri. Kishat metodiste të shpërndara në shtete të ndryshme, në vitin 1968, mes veti formojnë një bashkim dhe kështu janë zhvilluar në frymën e protestantizmit. Biblën e llogaritin si themel të besimit dhe të jetës së tyre. Ata janë të përmalluar për organizimin e jetës së tyre mbi etikën krishtere. Nëpër kishat e tyre mund të ligjërojnë edhe jopriftërinj. Ata janë përhapur në Europë dhe Amerikë dhe në vitin 1967 mendohet se kanë patur afër 20 milionë anëtarë. Ata janë edhe anëtarë të lidhjes së kishave botërore.⁵

4. Vëllezërit e lirë (Freier Bruderkreis)

Ka lindur në mesin e libëralëve të Anglisë. Janë përhapur edhe në Europë edhe në Amerikë. Autoritetin e Biblës e kanë bazë të besimit të tyre. I mohojnë të gjitha kritikën që i bëhen Biblës. Vetveten e llogaritin “fëmijë të zotit”. Pagëzimin e realizojnë me zhytje në ujë dhe këtë e llogaritin bazë për të qenë ithtar i Jezusit. Nuk e njohin klasën shpirtërore. Ritualin e kungimit e njohin si sakrament, por vetëm si përkujtim e jo si adhurim. Presin ditën e kthimit të Jezusit si Krisht në tokë nga qielli, i cili do të vijë për realizimin e autoritetit njëmijë vjet para apokalipsës. Sot shumica e këtij komuniteti gjenden në Gjermani. Numri i tyre arrijnë përafërsisht 20.000.⁶

5. Mennonitët

Pranohet se ky fraksion ka dalë në shesh me anë të rrymës baptiste të lëvizjeve reformiste. Si ditë shpëtimi e llogaritin 25 janarin e vitit 1525. Ata preferojnë që të quhen “protestantë të lirë më të vjetër”. Thonë se janë ndjekës të Jezu Krishtit. Ata theksojnë se arma e tyre janë “Fjala e Zotit, Ungjijtë dhe Dashuria”. Nuk pranojnë që të shërbejnë në ushtri. E mbrojnë ndarjen e kishës nga shteti. Emri i tyre “mennonit” rrjedh prej anëtarësimit të tyre te murgu katolik Menno Simons (1496-1561). Nuk pranojnë që të betohen. E shohin të nevojshme që Zotit t’i jepet fjala për qëllime botërore. Besojnë se me anë të pagëzimit hyjnë në komunitetin e paqes dhe se u falen mëkatet. Jetojnë një jetë të mbyllur karshi botës moderne. Në aspektin numerik pjesa më e madhe e komunitetit janë në ShBA. Sipas regjistrimit të vitit 1975 ka përafërsisht 60.000

³ Reller, f. 46-66; Erich Geldbach, *Freikirchen*, Gottingen 1989, f. 181-190.

⁴ Wilhelm Wohrle-Heinz Adolf Ritter, *Der Bund FreierEvangelischer Gemeinden, in Deutschland*, f. 218-237.

⁵ Reller, f. 67-83; Geldbach, f. 199-206; H. Viogt, *Die Evangelisch-Methodische Kirche*, in: *Glider an Einem Leib*, f. 174-218.

⁶ Reller, f. 86-94.

misionarë, të cilët janë të shpërndarë në vende të ndryshme të botës. Supozohet se bota ka afër 550.000 mennonitë. Ata gjithashtu janë anëtarë të lidhjes së kishave botërore.⁷

6. Ushtria e shpëtimit (Salvation Army)

Këta vetveten e llogaritin si një lëvizje mbifraksionale. Themelimi i saj i dedikohet William Boothit (1829-1912), me origjinë angleze. Kurse emri “ushtria e shpëtimit” i është dhënë më 1878. Pas kësaj ata më tepër i përvetësonin cilësitë ushtarake. Shërbim më të madh llogaritinin predikimin dhe përhapjen e Biblës nëpër rrugë. Nuk i respektojnë misteret e kishës. Në vend të pagëzimit të fëmijës, theks i veçantë, “për përgjegjësinë e përgatitjes së fëmijëve, për trinitetin dhe për faljen e mëkateve”, vëhet mbi prindërit e tyre. Nuk kanë ndonjë tekst stabil adhurimi. Në tubimet për adhurim bëjnë lutje dhe recitojnë këngë fetare. Për t’ua tërhequr vëmendjen njerëzve, organizojnë tubime të lira nëpër rrugë dhe në vende ku ka pjesëmarrës. Brenda në komunitet respektojnë barazinë mes burrit dhe gruas. Pijet alkoolike, duhanin dhe futjen nëpër punët shtetërore i llogaritin të ndaluara. Thonë se, me këto janë në luftë. Në vitin 1978 kishte përafërsisht 2.5 milionë anëtarë. Qendra e tyre është në Londër. Janë anëtarë të unionit të kishave protestante.⁸

Themeluesi W. Booth predikimet e tij i mbante në vendet e varfëra të qytetit, duke i shoqëruar me daulle dhe me trumbetë. Anëtarët e parë janë laviret dhe të dehurit. Krahas ligjëritimit ndikues organizonin edhe ndonjë ushqim për të mjerët. Më vonë, për t’i shpëtuar laviret dhe të dehurit formuan konvikte. Hapën shtëpi për jetimët, për vajzat e reja dhe shtëpi për kujdesjen e të moshuarve. Me suksesin që e arriti nga përvoja e tij, kjo parapriu edhe në hapjen e shumë spitaleve, poliklinikave, shkollave dhe për themelimin e qendrave për ndihmë sociale.⁹

7. Kuakerët (Komuniteti i shokëve)

Ky fraksion lindi për shkak të zënkave mes fraksioneve fetare dhe atyre politike në Angli. Themeluesi i lëvizjes është George Fox (1624-1691). Fox, Biblën e pranon si shpallje të tij dhe thotë se një gjë e tillë nuk ndodhë një herë, por ajo përsëritet gjithnjë. Ai thotë se, në çdo njeri ka “një dritë”, se Zoti nuk gjendet në kala të larta e as në ndërtesa madhështore, por në çdo vend, bile edhe në shpirt (zemër). Komuniteti ka një specifikë spiritualiste dhe mistike. Nuk diskutojnë për ndonjëfarë lloji sistemi të besimit. Theks të veçantë vënë mbi “vëllazërinë”. U përmbahen parimeve themelore të krishterimit. Punojnë që të ringjallin shpirtin e krishterimit të parë. Edhe pjesëtarët e feve të tjera i shikojnë me tolerancë. Vetëm se, atë që nuk është i krishter nuk e llogaritin për kuaker (mik). Besojnë se Zoti në mënyrë direkte paraqitet në trupin e njeriut. Ata nuk pranojnë askënd formalisht në adhurim, sakrament priftërie dhe në detyrat fetare. Në mesin e tyre organizojnë tubime meditimi dhe aty presin inspirimin nga Shpirti i Shenjtë. Nuk pranojnë të kryejnë shërbimin ushtarak dhe të betohen. Janë anëtarë në unionin e kishave ekumenike. Në vitin 1969 është supozuar se kanë patur përafërsisht 200.000 anëtarë. Ceremoninë e pagëzimit dhe të kungimit i kanë braktisur.¹⁰

8. Komuniteti Pfingst (Unioni i komuniteteve krishtere)

Llogaritet lëvizje kishtare fetare e shek. XX. Ata lëvizjen e tyre e llogaritin si “rizgjim për kohën e fundit”. Mbrojnë mendimin e inspirimit të shkrimeve të shenjta. Besojnë, për autoritetin njëmijëvjeçar të Jezu Krishtit, i cili së shpejti do të kthehet. Ata thonë se është e pamundur jeta fetare për shërbim. Kurse komuniteti i Krishtit është ai që veten ia ka premtuar Zotit. Fëmijët e tyre i edukojnë në shkolla të ndryshme të të dielave dhe në shkolla verore. Mes tyre mbisundon

⁷ Reller, f. 95-105; Peter Foth, *Die Mennoniten*, in: *Glieder an Einem Leib*, Krsg. H. Motel, f. 50-92; Geldbach, f. 172-181.

⁸ Reller, f. 106-115; Geldbach, f. 207-211.

⁹ Wilhelm Kiefel, *Die Heilsarmee*, in: *Glieder an Einem Leib*, f. 241-242.

¹⁰ Reller, f. 116-131; Tümer-Küçük, f. 292; Curth Nuthmann, *Die Religiöse Gesellschaft der Freunde*, in: *Glieder an Einem Leib*, f. 264-271; Geldbach, f. 224-231.

një botëkuptim i fortë për ndihmë sociale. Kungimin e llogaritin si provë të dashurisë së Jezu Krishtit. Punojnë që të marrin pjesë të gjithë individët. Janë anëtarë në unionin e kishave protestante. Mendohet se në botë kanë përafërsisht 65-75 mijë anëtarë.¹¹

9. Apostujt katolikë (Irvingianët)

Kishës katolike-apostolike i thuhet edhe “irvingiane”. Themeluesi i lëvizjes është anezi Edward Irving (1792-1834). Ai ka shpallur se është afruar fundi i botës dhe dita e Krishtit dhe të gjithë apostujt e rinj i ka thirrur në shërbim. Revolucioni Francez është pranuar si “shenjë e apokalipsit”. Besimet e përgjithshme të kësaj kisha janë në paralelizëm me ato të anglikanes. Besojnë se, për autoritetin njëmijëvjeçar të Krishtit, Jezusi do të vijë së shpejti. Për këtë mbrojnë mendimin se organizata kishtarë duhet të jetë si “në kohën e apostujve”. Ata nuk pranojnë se në ceremoninë e kungimit buka është mishi i vërtetë dhe vera gjaku i vërtetë i Jezusit, por, ato i kuptojnë vetëm simbolikisht. Supozohet se në botë kanë 100.000 simpatizues.¹²

10. Vëllazëria e mbretërisë së Jezu Krishtit

Themeluesi është Abram Pozhak. Pozhak ka lindur më 1900 në Rusi, nga një familje me origjinë hebraike. Pas shpërnguljes në Gjermani është interesuar për krishterimin dhe e ka pranuar atë. Më 1935 në Jerusalem themelon “Unionin hebraik-krishter”. Më pas lëvizjen e tij e bart në Europë. Kurse më 1963 vdes në Motthingen. Lider i komunitetit pas tij, është bërë mbreti i shtypit Albert von Springer.

Këta janë të mendimit se koha e Fundit ka ardhur dhe se së shpejti do të shihen ngjarjet mbinatyrore. Gjithashtu janë në pritje për shtetin hyjnor, të cilin do ta formojë Jezu Krishti. Numri i tyre nuk dihet. Kanë simpati ndaj unionit të kishave.¹³

11. Adventistët

Data e themelimit të fraksionit bazohet në fillimin e ligjërimit të William Millerit (1782-1849) nga New Yorku më 1833 në kishën baptiste. Në fillim i thuhej “lëvizja e Millerit”. Kjo ka lindur si një lëvizje mesianiste e cila thekson se Jezusi do të vijë së shpejti. Miller e ka llogaritur se Jezusi do të kthehet në vitin 1843. Ai pretendonte se ka biseduar me Zotin dhe se atij i është dhënë detyra për këshillimin e njerëzve. Për këtë qëllim kanë botuar Revistën Adventiste. Mijëra njerëz, në bazë të pretendimeve të tyre filluan të presin Jezu Krishtin. Kështu që, më 1844 për shkak të moskthimit të Krishtit në komunitet lindi një shqetësim. Për këtë kjo ide me anë të pretendimeve të ndryshme u shty për në një periudhë të pacaktuar. Miller vdiq më 1849. Një pjesë e komunitetit besonte se Jezusi është kthyer “shpirtërisht” dhe se ka filluar periudhën e mëshirës dhe kështu që vitin 1844 e llogaritin si fillim të Ditës së Madhe. Komuniteti me lider dhe me komentime të reja ka arritur deri në ditët e sotme.

Adventistët Biblën e pranojnë si “libër i parë i shenjtë”. Besojnë se Jezusi është i krijuar dhe se në Jezusin dhe në Shpirtin e Shenjtë gjendet shpirti hyjnor. Të krishterët e vdekur jetojnë në qiell bashkë me Jezusin. Kur të vijë koha të gjithë bashkërisht do të kthehen përsëri. D.m.th. se të gjithë do të ringjallen dhe do ta jetojnë madhësinë e shtetit mesianik që do të zgjasë njëmijë vjet. Gjërat dehëse dhe cigaren i llogaritin të ndaluara.¹⁴ Sipas hamendësimeve të vitit 1976 në botë janë llogaritur të jetojnë afër 3 milionë simpatizues të kësaj bashkësie.

¹¹ Reller, f. 132-147; Wolfgang Meissner, *der Christliche Gemeinschaftsverband, in: Glider an Einem Leib*, f. 248-263; Gelbach, f. 217-223.

¹² Reller, f. 159-169.

¹³ Reller, f. 192-205.

¹⁴ Reller, f. 231-249.

12. Komuniteti shkenca krishtere (Christian Science)

Ky fraksion është themeluar nga ana e zonjës amerikane të quajtur Mary Baker Eddy (1821-1910). Në vitin 1883 filloi të botohet revista mujore me titull "Christian Science Journal". Mbledhja e parë e fraksionit u mbajt në Chicago më 1888. Besojnë se libri *Science and Health* i Mary Baker Eddy-it është shpallje e pastërt e Zotit. Ky libër përbën mendimin themelor në krishterim. Jezusin e pranojnë si "Bir i Zotit". Ata besojnë në njësinë e Zotit dhe të Jezusit dhe se "manifestimet dhe individualitetet hyjnore janë të panumërta". Kanë simpatizues në shtete të ndryshme dhe janë anëtarë mbikëqyrës të unionit të kishave botërore. Gjithashtu janë në dialog me unionin e kishave protestante amerikane.¹⁵

13. Kisha e shtetit hyjnor

Themeluesi është Alexandre Freytag (1870-1947). Besojnë se në një jetë pa mëkate nuk ka vdekje. Ata ushqehen me ushqime bimore dhe punojnë në themelimin e shtetit të drejtë në të cilin në kohën e fundit do të udhëheqë Jezusi. Nuk kanë marrëdhënie me kishat e tjera. Supozohet se kanë afër 70.000 anëtarë.¹⁶

14. Mormonët

Themeluesi është amerikani Joseph Smith (1805-1844), i cili e ndjente se është një "profet" që është i obliguar për rithemelimin e kishës së parë të Jezusit. Ai nxorri librin *Libri i mormonëve* (The Book of Mormon), që është një libër i shenjtë dhe është paralel me Dhiatën e Vjetër dhe të Re. Shumica e komunitetit u shpërngulën në vendin "Deti i madh i kripur" të rajonit Utah më 1845 dhe atje themeluan Salt Lake City-n.

Mormonët zotin e konceptojnë në formë të njeriut dhe në madhësinë e njeriut si krijesë prej mishi dhe gjaku. Thonë se zotat, prej fëmijëve të përbërë prej shpirtit dhe njerëzores, zgjedhin për veten e tyre një bashkëshort. Ata e identifikojnë zotin Jahve të hebrenjve me Jezu Krishtin. Sipas tyre, Jezu Krishti është biri më i vjetër nga djemtë e shumtë të Zotit dhe është vëllai më i madh nga të tjerët. 10 % të pasurisë e paguajnë si tatim kishës. Alkoolin, duhanin, mishin, çajin, kafën dhe bisedën me cigare i llogaritin të ndaluara. Ata janë të përhapur nëpër shtete të ndryshme të botës, por më tepër hasen në Amerikë. Supozohet se kanë afër 50 milionë anëtarë.¹⁷

15. Swedenborgianët (Kisha e re)

Themeluesi i këtij fraksioni është filozofi naturalist Emmanuel Swedenborg (1668-1772). Komunitetin e parë të tij e formon, duke u bazuar në vizionet dhe iluzionet e tij, më 1774 në Londër. Besohet se Swedenborgu ka marrë shpallje dhe se mendimet e tij bazohen në shpallje. Sipas kësaj, natyra dhe gjithësia nuk janë krijuar nga hiçi, por janë krijuar vetvetiu. Është në dorë të njeriut se a do të jetë ai në parajsë apo në ferr. Engjëjt dhe xhinnet nuk i ka krijuar Zoti, por, ata janë shpirtëra të mirë dhe të këqinj njerëzish. Ndikojnë edhe tek njerëzit e gjallë. Ata kanë komentime speciale të tyre. Disa shkrime të Dhiatës së Vjetër dhe të Re i llogaritin apokrifë. Janë të mendimit se Jezusi është inkarnacion i Zotit, për këtë edhe nuk e pranojnë trinitetin. Ata besojnë në njësinë e Zotit dhe Jezusin dhe Shpirtin e Shenjtë i llogaritin manifestime të ndryshme të Zotit. Besojnë se ngritja e Jezusit është bërë shpirtërisht e jo edhe me trup. E pranojnë reinkarnacionin. Besojnë se për shpëtim të përhershëm krahas besimit rol të rëndësishëm luan edhe vepra. Mendimin se Jezusi do të vijë përsëri nuk e pranojnë. Supozohet se, të përhapur në shtete të ndryshme të Europës dhe në Amerikë, kanë përafërsisht 60.000

¹⁵ Reller, f. 301-315.

¹⁶ Reller, f. 373-380.

¹⁷ Reller, f. 381-392.

16. Dëshmitarët e Jehovahit

Themeluesi i këtij komuniteti është Charles Taze Russell (1852-1916). Çështje kryesore të lëvizjes janë: pritja së shpejti e ardhjes së Jezusit, themelimi nga ai e shtetit hyjnor në Kohën e Fundit dhe fillimi i mbretërisë që do të zgjatë njëmij vjetë. Presupozimet e dhëna shpesh dhe mosrealizimi i tyre, bënë që me komentime të ndryshme të ndryshohen ato shpesh dhe kështu e mbanin gjallë entuziazmin për pritjen e Jezusit. Ata nuk pranonin mendimin për trinitetin dhe mosvdekjen e shpirtit. Teorinë e evolucionit e mohonin. Me anë të aktiviteteve misionerike të tyre ata janë përhapur nëpër vende të ndryshme të botës. Supozohet të kenë afër 5 milionë simpatizues.¹⁹

17. Kisha e Zotit (Kisha e Armstrongut)

Themeluesi i këtij fraksioni është Herbert W. Armstrong (1893-1987), i cili nën ndikimin e adventistëve dhe të lëvizjes së izraelitëve të Britanisë, kishte një mendim eklektik. Komuniteti priste Kohën e Fundit dhe llogarinë e fundit. Ithtarët e këtij komuniteti punonin që me anë të Biblës të shkatërrojnë teorinë e darvinizmit. Kishin një organizatë misionerike të fortë, disa revista të ndryshme dhe në bazë të numrit të lexuesve është supozuar se ishin deri në 4 milionë ithtarë. Në vende të ndryshme të botës, me anë të botimeve dhe të shtypit, e kanë vazhduar veprimin aktiv misionerik. Revistat, si *Klar und Wahr*, janë prej revistave më të shpërndara edhe në Turqi.²⁰

18. Lëvizjet e kishave monoteiste (Kishat pa trinitet)

Mendimi i ebionitëve, siç vërehet më pastaj në monarshianizëm dhe në arianizëm, për mospranimin e trinitetit dhe kundërshtimi i shpjegimit të Zotit në tre persona në historinë e krishterimit, e sidomos ajo që haset në fillim të krishterimit, është mugulluar përsëri me paraqitjen e reformizmit. Në mesin e lëvizjes kishtare reformiste hasim në ekzistimin e rrymave që janë larguar nga triniteti, Jezusin nuk e kanë pranuar si Zot, por vetëm si profet dhe si njeri. Këto, për arsye se nga kishat e mëdha janë llogaritur të devijuara, deri sot nuk janë të pranura në unionin e kishave botërore.

a. Unitarianët

Literatura: Ismail Yılmaz, *Unitaryanizmin Doğuşu ve Bunu Etkileyen Dini Faktörler*, (Basılmamış Doktora Tezi) Bursa 1994; Bilal Ebaş, *Bir Hristiyanlık Mezhebi Olarak Aryüscülük*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Stamboll, 1999.

Themelusi i rrymës unitariane, e cila është formuar në bazë të asaj se rregulli i universit varet prej njësisë së Zotit dhe se Jezu Krishti nuk mund të hyjnëzohet dhe besimi se, Zoti për të qetësuar zemërimin e tij për Adamin dhe për gjenezën e tij, e bëri kurban Jezusin, është një shpifje e qartë e bërë ndaj Zotit mëshirues, është Michael Servetus (1511-1553), që sipas gjykatës institucionale është djegur i gjallë dhe kështu edhe është vrarë. Mendimet e tij që kanë bërë jehonë janë zhvilluar në Angli nga John Bidle (1615-1662), Samuel Clark (1675-1729), Thomas Emllyn (1663-1741), James Martineau (1805-1900); kurse në Amerikë nga William Ellery Channing (1780-1842). Zhvillime të ngjashme janë realizuar edhe në Poloni nën udhëheqjen e Faustus Socinus (1615-1662), në Hungari nën udhëheqjen e Fracis David (1510-

¹⁸ Reller, f. 402-417.

¹⁹ Reller, f. 441-453; Tümer-Küçük, f. 348-350; Për më tepër shih, H. Tanyu, *Yehova Şahitleri*, Ankara 1973.

²⁰ Reller, f. 470-488.

1579).

Unitarianët besojnë se Zoti është një, rregulli i universit vepron sipas parimit të njësisë. Gjithashtu besojnë se të gjithë njerëzit simbolikisht llogariten fëmijë të Zotit. Kundërshtojnë doktrinën e trinitetit të kishave të tjera. Besojnë se Jezusi është i biri i Josefit marangoz dhe i Marias, kurse “lindjen e tij mbinatyrore” nuk e pranojnë. Besojnë se, Zoti çdo herë, për t’ua mësuar njerëzve të vërtetën ka dërguar profetë dhe se edhe Jezusi është një hallkë e rëndësishme e këtij vargu të profetëve. Doktrinën e mëkatit origjinal nuk e pranojnë, ndërkaj një gjë të tillë e llogaritin si shpifje për Zotin. Kurse Shpirtin e Shenjtë e komentojnë si një mjet inspirimi, të cilin Zoti e ka vendosur në thellësi të shpirtit të njeriut. Gjithashtu edhe besimet për botën e ardhshme nuk janë të qarta. Theksojnë se ungjijtë përbëjnë themelin e sistemeve. Adhurimet kolektive i shohin si sjellje pozitive për vetëdijësimin e individit. Me gjithë pranimin e pagëzimit dhe të kungimit, ata pagëzimin e komentojnë si një falënderim Zotit për dhurimin e fëmijës, kurse kungimin si një “ceremoni që përkujton mesazhet e Jezusit dhe që zhvillon jetën fetare dhe etike të njerëzve.

Lëvizjet reformiste kanë lindur si reagim ndaj besimit të kishës në trinitet. Ato janë ndarë në grupe të ndryshme, si në kisha unitariane angleze, gjermane dhe në amerikane. Besimet e përbashkëta janë: mohimi i trinitetit dhe besimi në njësinë e Zotit. Racionalizmin e kanë nxjerrë përpara dogmatizmit. Komentimeve të kishës nuk u japin rëndësi, por rëndësi i japin Jezusit historik dhe jetës së tij. Besojnë se Jezusi është një njeri dhe profet i Zotit. Mes tyre ka dallime në adhurim. Supozohet se ka afër një milionë unitarianë të përhapur nëpër shtete të ndryshme. Më tepër janë në Amerikë dhe në Angli.²¹

b. Lorberianët

Themeluesi është Jakob Lorber (1801-1864). Komuniteti ka lindur në Gjermani. Lorber pretendon se ka marrë shpallje prej Zotit dhe këtë e quan “qehjallëk dhe përfaqësim të Zotit”. Ai pretendonte se deri në vdekje i ka ardhur shpallje. Shpalljen apo mendimet e tij i ka të shënuara në shkrimet e tij, prej të cilave është formuar edhe përmbledhja me shkrimet e shenjta prej 25 vëllimeve. Kurse jetën e ka siguruar nga mësimet e muzikës dhe të violinës. Ai ka vdekur si i gjorë dhe beqar në Graz më 1864.

Lorber ka thënë se, zërat që i ka dëgjuar dhe shpalljen që e ka pranuar, i kanë ardhur nga Jezu Krishti. Titulli i vëllimit 10-të të përmbledhjes së tij është “Grafe Evangelium Johannis”, ku përshkruhet jeta e Jezusit. Në brendinë e saj haset në imtësi të ndryshme nga ajo që është në ungjijtë. Aty zënë vend edhe temat pas vdekjes dhe temat për natyrën. Këtë përmbledhje e kanë botuar shokët pas vdekjes së tij.

Sipas Lorberit, Jezusi është “njeri” i plotë. Pretendimet e kishave të tjera për hyjninë e Jezusit janë të pavërteta. Jezusi me vlerën e tij ka arritur në “dritën hyjnore”. Anëtarët e këtij fraksioni janë një komunitet jozyrtar. Ata nuk e pranojnë trinitetin. Anëtarët e këtij komuniteti edhe pse janë anëtarë të kishave të tjera, ata përsëri grumbullohen për rreth veprave të Lorberit. Supozohet se në botë kanë afër 45.000 anëtarë.²²

c. Apostolizmi i Jezu Krishtit

Kjo lëvizje, me qëllim që të ringjallë shpirtin apostolik të krishterimit, ka lindur më 1902. Udhëheqësi i komunitetit ishte Apostol Ephraim (v. 1923). Thuhet se ithtarët e kësaj lëvizjeje bazohen në shkrimet e shenjta dhe në mendimet apostolike. Gjithashtu thonë se feja nuk është për t’u kuptuar, por për t’u ndier. Tezën se Jezusi është “Bir i Zotit” nuk e pranojnë. Nuk kanë lidhje me unionin e kishave botërore. Shumica e simpatizuesve jetojnë në Gjermani.²³

²¹ Reller, f. 428-440.

²² Reller, f. 170-182.

²³ Reller, f. 250-272.

19. Lëvizja mesianike në Afrikë

Me anë të zhvillimeve në Afrikën e sotme, shndërrimi i sundimeve të vjetra kolonizuese në shtete të pavarura, me vete solli ndryshime të shumta edhe në aspektin fetar. Aktivitetet misionerike perëndimore, që kanë filluar në shek. XVI., janë bartur edhe në Afrikë dhe kështu janë mugulluar fraksione të ndryshme krishtere. Në këtë rajon ekziston edhe feja islame, e cila më herët është përhapur me anë të tregtarëve.

Sot shihet se, krahas ringjalljes së mbeturinave primitive fetare afrikane parakrishtere, janë futur në lëvizje edhe ndjenjat politike-nacionale dhe reagimet kundër kolonizimit. Gjatë kësaj kohe në fiset dhe shoqëritë afrikane shihet edhe lëvizja “Mesia i zi”, si themelues i fesë dhe bartës i shpalljes. Shumica e fraksioneve të reja janë formuar me shkatërrimin e komuniteteve misionerike të të bardhëve. Sa janë afër kolonializuesit dhe kishat misionerike aq janë të forta edhe ndjenjat ndarëse mes tyre. Shkëputjet e para fraksionale kanë filluar më 1872, në kishën misionerike në Paris. Këtu rol të madh kanë luajtur ndjenjat racore.²⁴

a. Kisha Baptiste Nazareth

Nazareth Baptist Church (Kisha Baptiste Nazareth), që është themeluar nga Isaiah Shembe më 1911, është një nga fraksionet më me ndikim në Afrikë. Shembe është anëtar i familjes Natal të fisit Zulu, kurse këtë fraksion e themeloi në Oranzhe-rajon i pavarur më 1870. Shembe as ka shkuar në shkollë e as ka ditur të flasë anglisht. Më vonë kur oqeanit veproi si shërues i sëmundjeve dhe si nxjerrës i xhinnëve.²⁵

Shembe, qysh si fëmijë dëgjonte zëra nga bota e fshehtë. Gjatë një furtune nëpërmjet vetëtimës i kanë ardhur predikime (fjalë të shpallura). Atij i thuhej “lëre pamoralësinë!” Kurse më vonë filloi që nëpërmjet vetëtimës të shohë vizione. Ai në tokë pa një njeri të shtrirë ose një grumbull engjëjsh. E pa trupin e tij duke u shkatërruar dhe duke folur. Në vizionin e tij fjala “lëre pamoralësinë” i dedikohej vetë atij. Ai filloi shërimin e të sëmurëve me fjalën “Jehovai më shpalli se shërimi nuk bëhet me barna, por, me fjalë”. Isaiah Shembe ligjëroi, i shëroi të sëmurët, i largoi xhinnët. Komuniteti i tij në vend të ditës së diel, të shenjtë e llogaritë të shtunën. Shembe, krahas aftësive shpirtërore, kishte aftësi për organizim, për poezi dhe për muzikë. Ka kompozuar mbi dyqind vjersha. Këto ishin shprehja e doktrinës dhe e dërgueshmërisë në gjuhën zulu. Ai nuk i ka dhënë vetes pasuri, por vazhdoi të jetojë në një kasollë të thjeshtë, si në të kaluarën. Pas Shembes, sipas porosisë së tij, udhëheqës i komunitetit u bë djali i dytë Johannes Galilee Shembe, i lindur më 1904.²⁶

Johannes u bë një mësues me edukim të mirë dhe me studime universitare dhe kështu u punësua në një lice. Ai, duke u inspiruar prej shkrimeve të babait e vazhdoi detyrën e të atit. Afrikanët pasi nuk gjetën atë që pritnin nga Mesia i bardhë, u kthyen nga Mesia i zi. Në jetën e përditshme të tij, njerëzit kanë parë rrugën e shpëtimit. Sipas komunitetit Nazareth, Shembe ishte Mesia i pritur. Çelësat e qiellit ishin tek ai. Ai ishte çelësi dhe pronari i derës së shpëtimit. Ai bashkë me besimtarët e sinqertë duhej ta hapte atë derë.²⁷

b. Kisha Jezu Krishti

Sipas kishës së Jezu Krishtit, e cila është formuar nga Simon Kimbangu më 1921, profeti Kimbangu pas 30 vjetëve në burg ka vdekur më 1951. Besohet se ai është ringjallur dhe qëndron pranë Zotit. Ai vazhdon të jetojë në shpirtërat e besimtarëve, kurse në të ardhmen do të vijë me trup.²⁸

Mesiat afrikanë krahas profetizmit dhe misionit fetar, kanë bërë edhe shërime. Sidomos, besohet se ata i kanë nxjerrur edhe xhinnët prej trupit të njerëzve. Ata e kanë ndaluar gjithashtu

²⁴ Benz, f. 143.

²⁵ Benz, f. 144.

²⁶ Benz, f. 145.

²⁷ Benz, f. 146 dhe në vazhdim.

²⁸ Benz, f. 148.

edhe përdorimin e barnave të të bardhëve dhe shërimin nga mjekë të racës së bardhë. Kjo ishte edhe njëri prej kushteve për pranim në komunitetin e Isaiah Shembesë. Komuniteti Nazareth, vaksinimin nuk e ka llogaritur si ilaç, përdorimin e saj e kanë filluar pas vitit 1944. Në ceremoninë e shërimit rol të rëndësishëm luajnë ujërat e burimeve dhe banjot. Në traditën zulu ëndërra dhe vizioni llogariten shpallje, gjegjësisht mesazhe të engjëjve dhe të shpirtit të shenjtë. Drita, teshat e shndritshme, lumi dhe uji që shihen në ëndërr llogariten mesazhe shpirtërore. Dëshira më e madhe e besimtarëve është që Jezusin dhe Zotin ta shohin ëndërr me tesha të shndritshme. Martesa me shumë gra, në masë të kufizuar, është e lirë. Në adhurime vend të rëndësishëm zënë këngët, këngët fetare dhe vallëzimet. Vallëzimi, edhe pse sipas të bardhëve llogaritet idhujtari, sipas të zinjve është një nevojë e pashmangshme. Burrat dhe gratë mes grupeve të moshës dhe gjinisë, me veshje tradicionale nacionale vallëzojnë. Sipas komunitetit Simon, ilaçi, duhani, alkooli, kafeja dhe mishi i dërrit janë të ndaluara.²⁹

²⁹ Benz, f. 151-156.